

De klokken van de Haagse Nieuwe Kerk klinken weer

*In het Haagse Spuikwartier werden dit jaar
kerkklokken veranderd in werkklokken*

Timmermansgezel Hendrick Willemszoon viel in 1653 in Den Haag van de steiger van een in aanbouw zijnde kerk. Zijn werkgever, de Sociëteit van 's-Gravenhage, betaalde hem daarna f 36 ziektekosten. Een Sociëteit die een kerk liet bouwen?!

Heleen van der Weel

Het bestuur van Den Haag was in de 17de eeuw ingewikkeld van structuur. De plaats bestond uit twee delen: het dorp Die Haghe en het gebied rond het Binnenhof, het zogenaamde Hofgebied. Het laatste kwam tijdens de Opstand tegen Filips II onder leiding te staan van de Hoge Raad, het Hof van Holland en de Grafelijkheids Rekenkamer. Samen met de Magistraat van Den Haag vormden deze colleges vanaf 1587 een samenwerkingsverband voor de inning van de Belastingen, dat 'de Sociëteit van 's-Gravenhage' ging heten. Tot de opheffing in 1802 was belastinginning nog steeds een onderdeel van de activiteiten van dit College. Maar daaraan toegevoegd waren o.a. ook de zorg voor de straatlantaarns, de brandweer en de sproeiwagen. Er waren stadssoldaten aangeworven, predikanten werden gesubsidieerd en hoogleraren in dienst genomen. Er was bemoeienis met de nachtwacht, met de bouw van een tucht- en pesthuis, een militaire academie en het bestraten van wegen. Veel geld werd besteed aan liefdadigheid, artsen, vroedvrou-

wen, ziekenbezoeksters en catechiseermeesters. Ondersteuning aan een anatomisch theater, een hortus botanicus, aan de Waalse kerk en de armenschool. Een verbazingwekkende takenuitbreiding sinds de oprichting in 1587.

Een nieuwe kerk

Vanaf 1574 waren in Den Haag twee kerken voor de calvinistische eredienst beschikbaar: de Hofkapel en de Grote Kerk. Na 1617 kwam daar nog de Kloosterkerk aan het Lange Voorhout bij. Rond 1639 ontstond behoefte aan nóg een plaats van samenkomst, want er waren inmiddels ongeveer 4000 lidmaten en de bestaande kerken boden voor een nog steeds groeiende gemeente te weinig ruimte. De kerkenraad vroeg financiële steun bij de Sociëteit, die in 1648 met de voorbereidingen begon. Het ontwerp van bouwmeester Pieter Noorwitz werd gekozen en op 3 mei 1656 kon

de kerk met een feestelijke dienst in gebruik worden genomen: Den Haag had zijn eerste, speciaal voor de calvinistische eredienst gebouwde kerk. De constructie was gedurfd en wordt tot heden daarom bewonderd. Het rechthoekige grondvlak van 31,40 x 15,70 wordt omgeven door zes kapellen. De zware kap, met daarop een ca 40 ton wegende dakruiter, rust direct op de buitenmuren, zonder inwendige ondersteuning door pilaren, kolommen en trekstangen. De gouden windvaan met de Hollandse leeuw, die ook onderdeel vormde van het wapen van de Sociëteit, draait op 53 meter hoogte.

De klokken

De grote dakruiter was ook bedoeld om in dat deel van het dorp, een rommelig havengebied, de openbare tijd-aanduiding te verstevigen en om luidklokken voor kerkelijke en wereldlijke doeleinden te laten klinken. Coenraet Wegewaert, in Den Haag werkzaam als landsgeschutgieter, had in 1647 een omvangrijke klok voor de Grote Kerk gegoten. Blijkbaar tot tevredenheid, want hij kreeg van de Sociëteit de opdracht, twee klokken te vervaardigen. De betalingspost, gedateerd

13 mei 1656, toont een bedrag van f 1376ⁱⁱ. Een smid leverde de klepels, die in de klokken werden vastgemaakt met twee 'riemen met ijzeren gespen', gemaakt door de zadelmaker en de lijndraaier zorgde voor de luidtouwen. Ongetwijfeld trokken op die derde mei 1656 de klokkenluiders met vreugde en dankbaarheid, mogelijk mede vanwege hun nieuwe baantje, voor het eerst aan de touwen: de groeiende en bloeiende calvinistische gemeente kon beschikken over een imposant kerkgebouw. De zondige rosse buurt, op de plaats waarvan de kerk met ruime grond voor een kerkhof er omheen was neergezet, was verdwenen. 'Het padmoes', zoals die buurt werd genoemd, "was veranderd in het Nieuw Testamentische *Padmos*" meende naderhand een predikant spitsvondig in een lovend gedicht op de Nieuwe Kerk.

Het torenuurwerk

Waren de beide klokken gegoten in Den Haag zelf, het uurwerk zou elders worden vervaardigd. De uitgavenpost, met de datum 3 juni 1658, vermeldt dat een betaling was gedaan aan *Coenradus Jermens Broeckmans uyrwerkmaker* vanwege het reeds gemaakte en in Den

CORNELIS ELANDTS, DE NIEUWE KERK IN DEN HAAG, GRAVURE, 1667. OP DE ACHTERGROND DE GROTE KERK.

(Haags Gemeentearchief)

Haag geleverde 'horloge' voor de Nieuwe Kerk. Het maken van het uurwerk was dus opgedragen aan de Delftenaar Coenraet Harmenszoon Broeckmansⁱⁱⁱ. Hij was in Den Haag geen onbekende, want al vanaf 1647 onderhield hij, blijkbaar naar tevredenheid, het uurwerk in de toren van de Grote Kerk.^{iv} Het lijkt erop dat zijn werk voor de Nieuwe Kerk in de zomer van 1658 in de toren werd geplaatst, in een houten kamer-tje beschermd tegen vuil en al te veel kou. Want timmerman Hubert van Spronsen moest een ombouw maken en ook nog het model voor de vier wijzers die, zoals toen gebruikelijk, alleen de uren aangaven.^v Coenraet Broeckmans ontving voor zijn fraai gesmede uurwerk en de plaatsing ervan een totaalbedrag van f1789.^{vi} In die tijd gelijk aan ongeveer zes jaarsalarissen van een gemiddelde handwerksman!

Het uurwerk draait en de klokken klinken

Om het uurwerk dag en nacht te laten functioneren, was een kloksteller nodig: iemand die de uit het uurwerk aan lange touwen afhangende gewichten moest opdraaien, soms meer keren per dag. Bovendien moest hij ervoor zorgen, dat de klok op tijd sloeg en de wijzers aan de buitenkant de juiste tijd aangaven. Daarom besloot de Sociëteit in de vergadering van 24 januari 1659 met terugwerkende kracht per 1 januari *Jacob Gilliszoon Born* aan te stellen, die zelf om de benoeming had gevraagd. Hij zou een jaarsalaris van f 75 ontvangen. Met het werk was hij al vertrouwd, want hij zorgde reeds jaren dagelijks voor het goed functioneren van het uurwerk in de toren van Grote Kerk.^{vii} Het torenuurwerk van de Kloosterkerk, en waarschijnlijk ook dat in de toren van de Ridderzaal, werden eveneens door hem gesteld.^{viii}

Drie mannen die – opvallend genoeg – elkaar in ieder geval al een aantal jaren konden kennen door hun werk binnen de Grote Kerk, hadden dus ook met de toren van de Nieuwe Kerk te maken gekregen: de uurwerkmaker Coenraet Broeckmans, de geschuts- en klokkengieter Coenraet Wegewaert en de kloksteller Jacob Born.

Bijna drie eeuwen rust in de toren

De kerk functioneerde sinds 3 mei 1656 zoals was bedoeld. Predikanten, organisten, koster, stovenzetters, kerkgangers, klokkenluiders, grafdelvers kwamen en gingen. De klokken en het uurwerk bleven echter als constante objecten rustig functioneren, bijna drie eeuwen lang. Goed onderhouden, met af en toe een reparatie. Kloksteller van het eerste uur Jacob Born werd door zijn zoon opgevolgd. Na hem kwamen nog enkele

keren vaders en zonen het uurwerk verzorgen: Frederick en Pieter Visbagh, Barend van der Cloesen en diens gelijknamige zoon. Ook Lambert Vrijthof werd opgevolgd door zijn zoon. Waarna Johannes Barda, A. Kaiser en nog enkele anderen zorgden voor onderhoud en functie. Velen van hen stelden dagelijks ook het uurwerk in de toren van de Grote Kerk.

De beide klokken bleven door hamerslagen dag en nacht het hele en halve uur aangeven. Hun tweede functie bleef ook uitgebreid benut: luiden bij kerkdiensten, begrafenissen en al of niet feestelijke gebeurtenissen, soms in combinatie met het stadhoudelijk gezin of, na 1813, met de koninklijke familie.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw deed de elektriciteit ook in deze toren haar intrede. De klokkenluiders en de klokstellers werden daardoor op den duur overbodig.

Tussen 1970 en 1976 werd het gebouw ingrijpend gerestaureerd. Daarna werd de Nieuwe Kerk beheerd door een Stichting die haar sindsdien gebruikt voor culturele doeleinden, met name voor lezingen en concerten. De Gemeente Den Haag heeft over de toren als 'zwevend eigendom' nog steeds het beheer.

Minimaal klokkluiden

De klokken werden sinds 1976 als luidklokken bijna niet meer gebruikt. Eigenlijk alleen nog maar bij ko-

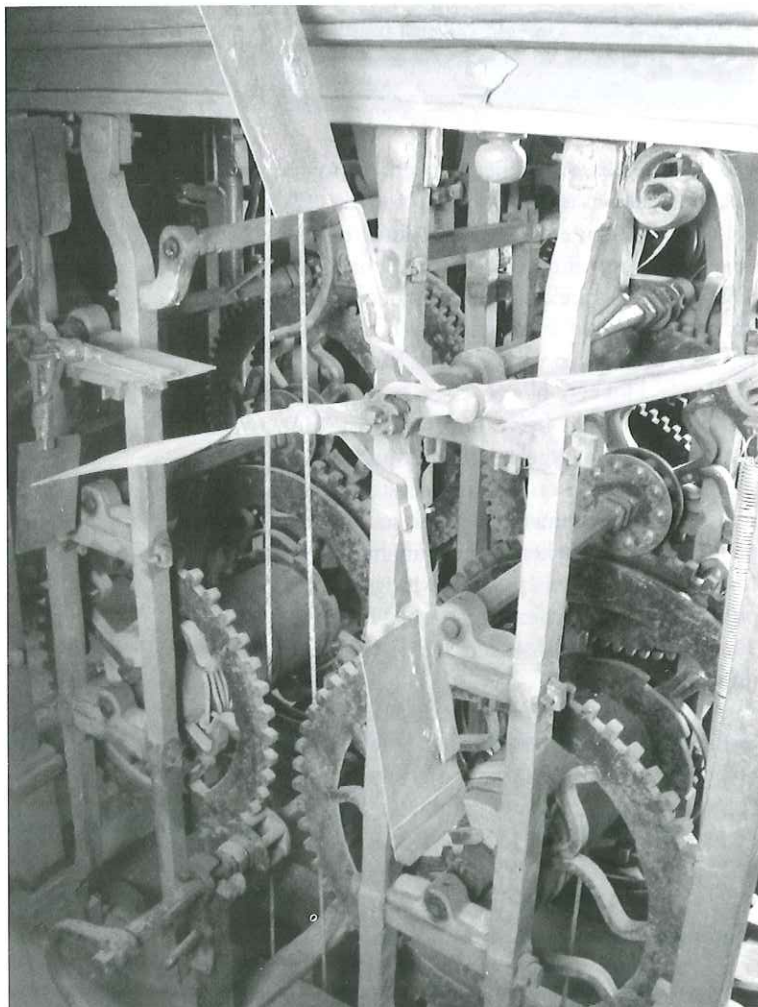
DE TOREN VAN
DE NIEUWE KERK, 2007.

ninklijke uitvaarten. Dan is het gebruikelijk dat de grootste klok van de Grote Kerk gaat luiden zodra de stoet Paleis Noordeinde verlaat. Is deze aangekomen op het Spui, dan wordt dit luiden versterkt en overgenomen door de grootste klok van de Nieuwe Kerk. Bij het bereiken van de gemeentegrens neemt de klok in de toren van de Rijswijkse kerk het luiden over en na de tocht over Rijswijks grondgebied begint de indrukwekkende grote klok van de Oude Kerk in Delft haar stem te verheffen, totdat de stoet de Markt aldaar heeft bereikt: een lint van luidende klokken van het Haagse Paleis Noordeinde tot aan de Nieuwe Kerk in Delft. Deze traditie werd gevolgd bij de uitvaarten van koningin Juliana, Prins Claus en Prins Bernhard.

Vanaf 2007: de klokken klinken weer veel meer

HET IN DELFT VER-
VAARDIGDE UUR-
WERK, GEPLAATST IN
EEN KRAP BEMETEN
KAMERTJE

De grote dakruiter van de Haagse Nieuwe Kerk was enkele jaren geleden aan een grondige restauratie toe. Bij de afronding hiervan aan het begin van dit jaar

kwam binnen de Gemeentelijke Facilitaire Dienst de vraag op, wat te doen met de beide klokken. Immers, de firma Eijsbouts had het luid- en slagwerk gerestaureerd en een computer geplaatst. Samen met de stadsbeiaardier werd gezocht naar een optimaal, maar ook voor de buurt aanvaardbaar gebruik. Uitgangspunt werd de klokken, naast de uurwerkfunctie, zoveel mogelijk een functie als *werkklokken* te geven. Het volgende schema werd in de computer ingesteld en in gebruik genomen in februari van dit jaar.

Slagwerk - van 08.00 tot 22.00 uur

Op het hele uur het aantal slagen op de grote klok; op het halve uur het aantal slagen van het komende uur op de kleine klok: de zogenaamde 'Hollandse manier' of 'Dutch striking'. Daarbij is aangesloten bij het klokgebruik op het halve uur in de toren van de Grote Kerk.

Luidwerk - van maandag t/m zaterdag

Een minuut luiden met de kleine klok na de slag van 09.00 uur; een minuut luiden met de grote klok na de slag van 18.00 uur.

Extra luidingen:

In de nacht van 31 december vijf minuten luiden met de beide klokken na het tijdstip van 24.00 uur; op 30 april (Koninginnedag) vijf minuten luiden met de beide klokken na de slag van 09.00 uur; op 4 mei (Dodenderdenking) luiden met de grote klok van 19.45 tot 19.58 uur. Daarbij wordt aangesloten bij de luidtijd van de Bourdonklok op de Waalsdorpervlakte en van de grootste klok in de toren van de Grote Kerk.

Na de Tweede Wereldoorlog hebben steeds meer mensen helaas de kerk de rug toegekeerd, ook in Den Haag. De 17de-eeuwse Haagse bestuurders hebben de Nieuwe Kerk gebouwd en daarna trouw en met inzet in stand gehouden, om daardoor de na hen komende geslachten 'een huis voor het Woord' te bieden. Het was daarom een teleurstellende ervaring in het luidschema juist het kerkelijk gebruik achterwege te moeten laten: het luiden van de klokken voor aanvang van zondagse diensten kon niet in de computer worden ingevoerd.

Nieuw gebruik van in onbruik geraakte klokken: een taak voor de lokale beiaardier?

Onlangs was op een website van de Gemeente Roosendaal te lezen dat gezocht was naar het laten luiden van de drie klokken in de toren van de buiten gebruik gestelde St. Janskerk. De oplossing werd hier

gevonden in een korte luiding voor aanvang van de carillonbespelingen op de woensdagmiddagen. Het kan beiaardiers of andere klokkenliefhebbers aan het hart gaan dat de plaatselijke – historische – luidklokken van hun eigen toren of van een andere kerk niet meer worden gebruikt, omdat de kerkelijke functie is verdwenen. Zoals auto's zijn gemaakt om te rijden, vliegtuigen om te vliegen, zo zijn luidklokken gegoten en ingericht om te luiden. De Haagse oplossing van dagelijks gebruik voor het globaal aangeven van werk- en winkeltijden met behulp van de computer is een andere oplossing. Gemeentebesturen laten aan hun historisch soms zeer waardevol klokkeneigendom wel onderhoud verrichten. Het hieraan bestede geld wordt niet weggegooid, als aan de klokken tenminste een deel van hun traditionele functie wordt teruggegeven. Veel mensen vinden de klank van een luidklok, vooral van een grote klok, wel sfeervol, als het maar niet te lang duurt en, in toenemende mate lijkt wel, liever niet meer in combinatie met kerkelijk gebruik. Het stimuleren van aanvaardbaar hergebruik van stilgevalen klokken: een taak voor de lokale beiaardier?

Noten

ⁱ Zie voor de geschiedenis van de Sociëteit en de bouw van de Nieuwe Kerk: F.P. Wagenaar, *"Dat de regering niet en bestaat by het corpus van de magistraet van Den Hage alleen."* De Sociëteit van 's-Gravenhage (1587-1802). Een onderzoek naar bureaucratisering (Hilversum 1999) 166-168.

ⁱⁱ Haags Gemeentearchief (HGA) inv.nr. 327, fol. 310-vo. In de Tweede Wereldoorlog werden de klokken weggevoerd, maar kwamen terug en konden daardoor worden gewogen en opgemeten. Gewichten: 584 en 361 kg, middellijn 100 en 82 cm, hoogte 72 en 56 cm, toon gis 1 en b 1. Tekst: "Me Fecit Coenraet Wegewaert Anno 1656 Hagae Societas Hagiensis 1656." De ene draagt een afbeelding van de Hollandse Leeuw, de andere van een ooievaar, deel van het Haagse wapen. Beide dieren werden geplaatst in het voor de Sociëteit nieuw ontworpen wapen. ("De luidklokken der Gemeente 's-Gravenhage" in 's-Gravenhage jrg. 2 (1947) nr. 4 blz. 31-36.

ⁱⁱⁱ Zie voor meer gegevens over hem: L.J. Meilink-Hoedemaker, *Luidklokken en speelklokken in Delft. Een cultuurhistorische studie over een Nederlands erfgoed*. Delft 1985. In 1930 werd geschreven dat het

uurwerk bestond 'uit het slingerwerk van Huygens'. Had Broeckmans bij de bouw deze toen net nieuwe Huygensvinding reeds toegepast, of is het uurwerk naderhand omgebouwd (HGA inv.nr. 1065 (Kerkvoogdij Hervormde Gemeente), briefkaart 10 juli 1930)?

DE GROTE KLOK MET HET WAPEN VAN 'SOCIETAS HAGIENSIS', DE SOCIËTEIT VAN DEN HAAG. DAARBOVEN DE NAAM VAN DE GIETER, ERONDER DE DATERING.

^{iv} Zie bijvoorbeeld HGA, inv.nr. 51, fol. 96vo, inv.nr. 55, fol. 47 en 48 en inv.nr. 1245, fol. 327vo.

^v HGA inv.nr. 329, fol. 52vo (31 augustus 1658). Ook nu zijn er alleen nog wijzers die de uren aangeven.

^{vi} HGA inv.nr. 329, fol. 74 en 78vo.

^{vii} Bijvoorbeeld HGA, Oud Archief inv.nr. 8, fol. 16.

^{viii} In de toren van de Kloosterkerk stelde hij het uurwerk dat volgens contract van 1 juni 1609 was gemaakt door de Goudse uurwerkmaker Huych Hopcoper (W.P. van Stockum, 's-Gravenhage in de loop